

Михайло Журба,
доцент кафедри історії слов'янських народів
НПУ ім. М.П.Драгоманова

ЗВ'ЯЗКИ ГРОМАДСЬКОСТІ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ В УМОВАХ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ (20–30 рр. ХХ ст.)

Можливість неупередженого відтворення історії взаємин українського і польського народів у міжвоєнну добу дозволяє відмовитися від історіографічних стереотипів, по-новому оцінити зв'язки громадських організацій радянської України та Польщі.

Посилена увага верхівки партійно-радянського керівництва до польсько-радянських громадських контактів пояснювалася тим, що в планах керівництва ВКП(б) — КП(б)У Польща розглядалась як плацдарм комуністичної експансії на Захід. З цією метою в СРСР готувалися національні кадри комуністів з військовополонених та політемігрантів, на Житомирщині був створений польський національний Мархлєвський район. Водночас всіляко інспірувалась і підтримувалась активність лівих сил у самій Польщі, заохочувалися солідарні дії української громадськості з польськими революційними колами.

Слід відзначити, що польські власті своїм господарюванням на «східних кресах», самі того не бажаючи, створили сприятливий ґрунт для пропаганди комуністичних ідей і підігрівання інтересу до більшовицьких перетворень, що стало одним з суттєвих чинників революційних взаємин між громадськістю радянської України і Східної Галичини. За Ризьким договором від 18 березня 1921 року

польська держава інкорпорувала етнічно-історичні українські землі — Галичину, західну частину Волині і Поділля, що являли собою переважно аграрні території з селянським населенням. Вся система політичних і економічних заходів щодо українського населення переслідувала мету колонізації краю. В Східній Галичині були скасовані органи

місцевого самоврядування. Було прийнято низку аграрних законів, за якими польський уряд намагався створити на українських землях формування селян-колоністів, спроможних виконувати функції каральних загонів щодо українського селян-

ства. До середини 1921 року осілі колоністи володіли чвертю усього земельного фонду. І це за умови, що 82% населення Східної Галичини були зайняті у сільськогосподарському виробництві, страждаючи від безземелля та малоземелля [1]. З іншого боку, запровадження політики непу, українізації в УСРР яскраво контрастувало з утисками українського населення в Польщі, що викликало його тяжіння до радянської України, посилення радянськості настроїв.

«Інтернаціоналістська» тактика застосовувалася у 1925 та 1926 роках під час допомоги радянських громадських об'єднань потерпілому від неврожаю населенню західноукраїнських земель, які знаходилися у складі

Компартійно-радянське керівництво України упродовж міжвоєнної доби спрямовувало зв'язки селянських організацій з громадськістю Польщі в площину акцій «інтернаціональної революційної солідарності». У більшовицької еліти СРСР були свої заміри, які передбачали не лише повернення західноукраїнських земель, але й встановлення радянського режиму на корінних польських територіях, що перетворювало б їх з «санітарного кордону» на «червоний коридор», через який відбувалося подальше поширення більшовизму на Захід.

Польщі. 27 липня 1925 року при Товаристві Червоного Хреста УСРР було створено Комітет допомоги Західній Україні, який організував збір пожертвувань для потерпілих. У кінці червня 1925 року з Радянської України у Західну Україну прибуло 20 вагонів зерна [2]. Правління Товариства Червоного Хреста УСРР у серпні 1925 року ухвалило збільшити допомогу селянству Західної України. Було створено спеціальну комісію, до складу якої, окрім працівників Червоного Хреста, входили представники профспілкових, кооперативних та інших громадських організацій. Комісія звернулася з відозвою до сільської людності республіки. Хоча голод на західноукраїнських теренах так само, як і свого часу на контрольованій більшовиками території, був наслідком не лише несприятливих природних умов, але й результатом деструктивної політики владних структур, в тексті відозви протиставлялися, в «класовому аспекті», умови боротьби з голодом на півдні України у 1921—22 роках і в Галичині. *«В жорстокі роки голоду, — говорилося у відозві, — селянство Донеччини і Запоріжжя зверталось до всього радянського суспільства — селян і робітників Радянської України. Організована воля Радянської держави, її матеріальні ресурси, добровільні пожертви селян, робітників, решти України, кидалися на допомогу голодуючому селянству степу. Таких умов, можливостей не має селянин Західної України, що перебуває в межах польської держави. Але очі його звертаються до розкряпаного, вільного робітника і селянина, громадянина Радянської України. Від нас, братів по крові, братів по класу, чекає селянин Галичини допомоги»* [3].

16 жовтня 1925 року ЦКНС звернувся з товариським листом до всіх організацій незаможного селянства. В ньому висловлювалася впевненість, що незаможники зуміють *«братерським ставленням допомогти бідуючому населенню Галичини»* [4]. Сільськими організаціями КНС і КВД проводився збір засобів по всій Україні. За підписаними листами щомісячно збиралися гроші і продовольство в Запорізькому, Полтавському, Миколаївському та інших округах [5]. Так, Давидо-Бридський сількомнезам Великоолександрійського району Херсонської округи зібрав 90 крб. [6]. Всього влітку 1926 року комнезами і сільські товариства взаємодопомоги перерахували голодуючим 16 тис. крб. [7]. Кооперативні організації провели двотижневий збір пожертв під гаслом: *«Громадянин, віддай сьогодні свої марки на користь голодного селянина Західної України!»* (Йшлося про марки-пільги пайщику сільськогосподарської кооперації — Авт.). Серед членів громадських об'єднань поширювалися періодичні видання з націнкою. Виручені від продажу

кошти (в сумі близько 6,5 тис. крб.) мали надходити до фонду допомоги голодуючим Галичини. Шляхом довільних пожертв був сформований і відправлений в Галичину другий великий транспорт з зерном від товариства Червоного Хреста [8].

7 червня 1926 року польська влада затримала на радянсько-польському кордоні 15 вагонів з ячменем, які переправляло Товариство Червоного Хреста УСРР у Західну Україну. Український Червоний Хрест звернувся до польського Червоного Хреста по допомогу. Заборону на радянський транспорт було знято, однак робилося попередження, що польський уряд більше не пропускатиме з Радянської України транспорту для голодуючих [9]. Допомога громадськості УСРР Західній Україні планувалася у верхніх ешелонах компартійного керівництва, наперед визначалися її розміри. 3 квітня 1925 року політбюро ЦК КП(б)У прийняло рішення надіслати 20 вагонів хліба постраждалому населенню Галичини, отримавши попередній дозвіл на це в ЦК РКП(б) [10].

У 1927 році Західну Україну спіткало нове лихо — сталася повінь ще більша, ніж у 1925 році. Наприкінці серпня, після тривалого дощу, всі річки Східної Галичини вийшли з берегів і затопили 24 південно-підгірські повіти. Діяльність робітничо-селянських комітетів допомоги, що діяли під егідою КПЗУ в Галичині, через відсутність коштів відігравала більш політичну, ніж практичну роль у наданні допомоги потерпілому від повені населенню. Польські власті питаннями допомоги фактично не займалися. Всі погляди постраждалого населення, яке потребувало допомоги, скеровувалися на Схід. І таку допомогу воно отримало. 24 вересня 1927 року у Харкові відбулася нарада громадських, профспілкових, кооперативних та інших організацій, присвячена справі допомоги потерпілим від повені. Секретар ВЦРПС від імені профспілкового руху України просив громадські організації негайно організувати допомогу. Представник Комітету незаможних селян запевнив, що селянство України зробить все можливе, щоб допомогти населенню західноукраїнських земель. Нарада обрала Громадський всеукраїнський комітет допомоги людності Західної України, доручивши йому негайно розпочати діяльність у справі допомоги потерпілим [11]. Збір пожертвувань тривав до липня 1928 року. Компартійний провід радянських громадських об'єднань ставив за мету не лише надати матеріальну допомогу потерпілому від повені населенню, але й взяти участь силами радянської громадськості у відбудові селянських господарств західноукраїнських земель, реалізуючи план дійової агітації за більшовицький варіант колектив-

ного розвитку сільськогосподарського виробництва. Наляканий такою перспективою, польський уряд несподівано перервав цю роботу. Уже перші вагони з продовольством були заарештовані з одночасною забороною подальшого ввезення хліба з СРСР. Тільки після звернення ЦК Червоного Хреста УСРР до Міжнародного комітету Червоного Хреста і до керівництва польського Червоного Хреста, уряд Пiлсудського дозволив розподілити 40 вагонів збіжжя серед голодуючих, попередивши, що не допустить надалі руху радянських транспортів в Польщу [12].

Кошти, зібрані в результаті широкої кампанії допомоги голодуючому населенню Галичини, не завжди доходили за призначенням, а використовувалися для підтримки прокомуністичних організацій на західноукраїнських землях. У зв'язку з відмовою польського уряду у видачі віз уповноваженим комісії з розподілу зібраних коштів на території Західної України, за рішенням політбюро ЦК КП(б)У від 30 березня 1928 року, Всеукраїнському комітету Червоного Хреста заборонялося розпоряджатися коштами, зібраними для голодуючих. Водночас члену політбюро ЦК КП(б)У М.Скрипнику було доручено під час перебування в Москві домовитися з представниками компартії Польщі в Комінтерні про організацію розподілу цих коштів під контролем місцевих організацій КПЗУ серед сателітних їм громадських легальних структур, таких як «Сільроб» та ін. [13].

Політика польської влади загострила соціальні національні суперечності на західноукраїнських землях і стала головною причиною посилення боротьби українців проти режиму Пiлсудського. В період економічної кризи, щоб загасити національно-визвольний рух, уряд Польщі вдався до так званої пацифікації, під час якої в 1931 році були запроваджені військово-польові суди та проведені масові арешти [14]. Відгуком на польські події стала низка акцій в УСРР на підтримку репресованих в Західній Україні. Компартійне керівництво їх ініціювало, спрямувало в русло відповідних громадських форм і витримувало в рамках пануючої більшовицької ідеології і пропаганди. Дію механізму організації акцій солідарності до певної міри розкриває резолюція, прийнята на засіданні політбюро ЦК КП(б)У ще 17 квітня 1925 року, з приводу проведення кампаній протесту проти репресій на західноукраїнських землях. Політбюро визначило необхідним «*провести під керівництвом партії серед селянських мас збори і мітинги протесту з тим, щоб ініціатива виступів, влаштування мітингів, зборів походила від різних громадських об'єднань (профспілок, добровільних товариств), а не від партії і Радянської влади*». Керівництву таких громадських

центрів як ВУРПС, ЦКНС та ЦК МОДРУ було доручено звернутися з відозвою в періодичній пресі до селянства республіки з приводу репресій польських властей, узгодивши попередньо їх текст з агітпропом ЦК КП(б)У. Керівництво громадських організацій у своїх офіційних виступах зобов'язувалося дотримуватися тону офіційних повідомлень, опублікованих партійно-радянською пресою [15].

Солідарність з трудовим людом західноукраїнських земель поєднувалася з мобілізацією засобів для посилення воєнного потенціалу СРСР в умовах протистояння з зовнішнім світом. У липні 1927 року Політбюро ЦК ВКП(б) запропонувало всім місцевим політбюро, спільно з організаціями Тсоавіахіму, негайно приступити до збору коштів серед поляків СРСР на будівництво танків ім. Ф.Дзержинського. В Україні, для надання кампанії вигляду громадської ініціативи, був використаний мітинг трудящих м. Києва з приводу вбивства в Варшаві радянського посла Войкова. Збір коштів супроводжувався широкою агітаційно-пропагандистською кампанією, яка, згідно інструкцій Політбюро ЦК ВКП(б), була підпорядкована викриттю польських урядових кіл як «*агентів англійського імперіалізму*» та виявленню зв'язку між урядом Пiлсудського і «*контрреволюційними організаціями Петлюри, Балаховича та вигнанними з України і Білорусії польськими поміщиками*» [16]. У Москві діяла центральна комісія, в республіканському масштабі України, на базі Тсоавіахіму, — округові та районні комітети, в селах — призначені комосередками, уповноважені у справах агітації і збору коштів. Попередньо була визначена сума збору в 18 тис. карбованців, з якої на Україну припадало близько 8 тисяч. Для запобігання звичайному у таких випадках «використанню коштів не за цільовим призначенням», було встановлено жорсткий контроль за перебігом кампанії [17]. До весни 1932 року в Україні було зібрано близько 7 тис. крб., на які і був збудований перший танк колони ім. Дзержинського. 26 травня делегація від польської меншини в УСРР, у складі якої були активісти сільських організацій Тсоавіахіму — І.Якимович з Київщини і Й.Томусяк з Проскурівщини, прибула до Москви, де взяла участь у церемонії передачі танка Червоній Армії [18].

З середини 30-х років чергові акції «*солідарності з зарубіжним пролетаріатом*», в міру згасання у компартійного керівництва надії на ланцюгову реакцію європейських революцій, усе більше пов'язуються із заходами відвертої мілітаризації сільського населення через громадські організації Тсоавіахіму та Червоного Хреста. У 1935 році, під час проведення першотравневих урочистостей, в прикордонному з Польщею Кам'янець-Поділь-

ському районі, з ініціативи місцевого парткерівництва на базі тсоавіахімівських організацій починають створюватися підрозділи колгоспної кінноти. Події розгорталися за стандартним сценарієм. Для надання партійній ініціативі форми «масового почину трудящих», від імені учасників округового зльоту колгоспників-ударників, 9 серпня 1935 року було надіслано листа на ім'я Сталіна і в редакцію газети «Правда», в якому повідомлялося про намір до річниці Жовтневої революції підготувати «кінний корпус Сталінської кавалерії». «Ми уміємо захищати кожну п'ядь колгоспної землі, тримаючи на замку червоні кордони. Всі ми, колгоспники, вартові на кордонах, всі — чекісти і бійці» — говорилося в листі [19]. Після схвалення почину московським центром, розпочалося формування Кам'янець-Подільської дивізії ім. Тсоавіахіму у складі колгоспних полків, особистий склад яких підбирався з колгоспників-ударників, комсомольської молоді, а командний — з комуністів, директорів МТС, голів колгоспів та контингенту молодшого та середнього начскаладу запасу. Передбачалася і відповідна форма організації: адміністративний район — полк, 4—5 колгоспів — ескадрон, колгосп — взвод. Тсоавіахімом та Червоним Хрестом створювалися кавалерійські та стрілецькі гуртки, хімічні та санітарні загони.

Слід зазначити, що розгортання в селах України тсоавіахімівського руху за створення колгоспної кінноти, було розраховане більше на пропагандистський ефект. Колгоспна кавалерія розглядалася, передусім, як форма демонстрації готовності колгоспних мас до участі в можливих військових діях та засіб пошвавлення не дуже активної роботи оборонних організацій на селі. Не залишалася поза увагою при комплектуванні цих територіально-оборонних одиниць і можливість відслідковувати та контролювати «соціально ворожі» елементи в селянському середовищі [20]. Військово-технічний результат цих починань виглядав більш, ніж сумнівним. «Кавалерійські засади» військової підготовки з опорою на кінні ескадрони, кулеметні тачанки тощо, які посилено культивувалися в армії поплічниками Сталіна К.Ворошиловим та С.Будьонним, становили вчорашній день військової справи. Невдовзі вони продемонстрували свою неспроможність з початком світової війни, при масовому застосуванні в ході її автоматичної зброї, авіації, моторизованих з'єднань. Певною мірою, під прикриттям громадського волевияву, у формі кавалерійських одиниць в колгоспах, відбувалося відродження модернізованого варіанту аракчєєвських військових поселень, де селянство «органічно» поєднувало працю в сільському господарстві з відбуванням військової повинності.

Як бачимо, компартійно-радянське керівництво України упродовж міжвоєнної доби спрямовувало зв'язки селянських організацій з громадськістю Польщі в площину акцій «інтернаціональної революційної солідарності». У більшовицької еліти СРСР були свої заміри, які передбачали не лише повернення західноукраїнських земель, але й встановлення радянського режиму на корінних польських територіях, що перетворювало б їх з «санітарного кордону» на «червоний коридор», через який відбувалося подальше поширення більшовизму на Захід. Долучаючи до шляхетної справи взаємодопомоги людей праці в часи важких випробувань, селянство України йшло на значні жертви. Інтернаціональні кампанії, що проводилися в період, коли сільська людність республіки сама переживала лихоліття неврожаю, перетворювалися для неї на додаткову повинність. Водночас вони слугували своєрідним тестом на політичну благонадійність. Відгуки радянської громадськості на зарубіжні події використовувалися і для стимулювання участі селянства в соціально-мобілізаційних та господарсько-політичних кампаніях, були засобом вилучення коштів на мілітарні потреби.

Примітки

1. Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці української буржуазії (1920—1939 рр.). — К., 1998. — СС. 41—42.
2. Твердохліб В.Ю. Солідарність у боротьбі за визволення. Допомога громадськості Країни Рад західноукраїнським трудящим у боротьбі за возз'єднання в єдиній Українській Радянській державі. 1917—1933 рр. — Львів, 1978. — С. 109.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ). — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 2063. — Арк. 151—152 зв.
4. Держархів Донецької області. — Ф. Р-57. — Оп. 1. — Спр. 17. — Арк. 110.
5. Держархів Дніпропетровської області. — Ф. Р-3312. — Оп. 1. — Спр. 66. — Арк. 29 зв; Центральний державний архів вищих органів влади України (далі ЦДАВОУ). — Ф. 257. — Оп. 1. — Спр. 359. — Арк. 56; Держархів Миколаївської області. — Ф. Р-687. — Оп. 1. — Спр. 83. — Арк. 23—25.
6. Держархів Херсонської області. — Ф. Р-1887. — Оп. 3. — Спр. 75. — Арк. 9.
7. Селянське життя — 1926. — 3 вересня; ЦДАВОУ. — Ф. 257. — Оп. 1. — Спр. 315. — Арк. 160.
8. ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 2063. — Арк. 152—152 зв.
9. Твердохліб В.Ю. Цитована праця. — С. 110.
10. ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 58. — Арк. 53 зв.
11. Пролетарська правда. — 1927. — 25 вересня.
12. Червоний Хрест. — 1927. — №№ 9—10. — СС. 3, 9.
13. ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 142. — Арк. 71, 72.
14. Чоповський В. Паціфікація. // Дзвін. — 1991. — № 10. — С. 81.
15. ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 58. — Арк. 62.
16. ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 2595. — Арк. 44.
17. Там само. — Арк. 45.
18. Sier p. — 1932. — 28 маія.
19. ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 6658. — Арк. 47—48.
20. Там само. — Арк. 52.